

**Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne
zróżnicowanie obszarów wiejskich
w Polsce**
Problemy i perspektywy rozwoju

Spatial, socio-economic diversification of rural areas of Poland

Issues and development perspectives

scientific editors
Monika Stanny and Mirosław Drygas

Institute of Rural and Agricultural Development
Polish Academy of Sciences
Warsaw 2010

Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce

Problemy i perspektywy rozwoju

pod redakcją naukową
Moniki Stanny i Mirosława Drygasa

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa
Polskiej Akademii Nauk

Warszawa 2010

PROBLEMY ROZWOJU WSI I ROLNICTWA

Komitet Redakcyjny

Leszek Klank, Marek Kłodziński, Andrzej Rosner (redaktor naczelny), Maria Wieruszewska,
Elżbieta Wierzbicka (sekretarz redakcji)

Adres Redakcji

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, tel. (+48-22) 826 63 71, faks (0-22) 657 27 50
e-mail: irwir@irwirpan.waw.pl

Recenzent

Prof. Józef S. Zegar

Redaktor prowadzący

Elżbieta Wierzbicka

Projekt okładki

Radosław Batur

Tłumaczenie na j. angielski

Dariusz Kołaczkowski

Redakcja techniczna

Dorota Majcher

Korekta

Irena Biśta-Kanciała

Druk i oprawa

ZAPOL, Szczecin

Copyright by Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN 2010

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie, Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Pomocy Technicznej Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Instytucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Publikacja dofinansowana przez
Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej

ISBN 83-89900-39-4

SPIS TREŚCI

Wstęp (<i>Mirostław Drygas, Monika Stanny</i>)	9
1. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a dynamika przemian (<i>Andrzej Rosner</i>)	11
1.1. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego	12
1.2. Dynamika przemian rozwojowych na obszarach wiejskich	20
1.3. Typologiczne zróżnicowanie wiejskich obszarów kraju pod względem rozwoju społeczno-gospodarczego i jego zmian	23
Podsumowanie	25
2. Ludność i jej aktywność zawodowa – tendencje zmian na obszarach wiejskich (<i>Monika Stanny</i>)	29
2.1. Zmiany liczby i struktury ludności wiejskiej	30
2.2. Zróżnicowanie regionalne cech struktury demograficznej	40
2.3. Zmiany w zasobach pracy	44
2.4. Aktywność zawodowa ludności wiejskiej	47
2.5. Aspekt przestrzenny poziomu zatrudnienia i bezrobocia	50
Podsumowanie	56
3. Procesy urbanizacji na obszarach wiejskich w Polsce (<i>Adam Czarnecki</i>)	61
Wstęp	61
3.1. Poziom i dynamika procesów urbanizacji w Polsce	62
3.2. Urbanizacja i relacje miasto-wieś w dokumentach strategicznych	70
3.3. Relacje miasto-wieś	72
3.4. Peryferyjność	75
3.5. Drugie domy – zagrożenie czy szansa?	76
Podsumowanie	78
4. Atrakcyjność inwestycyjna regionów w Polsce (<i>Patrycjusz Zarębski</i>)	81
Wstęp	81
4.1. Pojęcie atrakcyjności inwestycyjnej oraz metody jej pomiaru	82
4.2. Zróżnicowanie przestrzenne atrakcyjności inwestycyjnej	84
4.3. Zmiany atrakcyjności inwestycyjnej w latach 2002-2007	95
Podsumowanie	100
5. Regionalne zróżnicowanie absorpcji wsparcia unijnego dla polskiej wsi i skutki dla rozwoju społeczno-gospodarczy kraju (<i>Katarzyna Zawalińska</i>)	103
5.1. Regionalny rozkład funduszy I i II filara Wspólnej Polityki Rolnej	103
5.2. Kierunki wydatków pozyskanych funduszy z I i II filara WPR	110

Spis treści

5.3. Oddziaływanie regionalne wsparcia	116
Podsumowanie	120
6. Towarowa produkcja rolnicza gospodarstw rolnych w układzie regionalnym Polski	
<i>(Lech Goraj)</i>	123
Wstęp	123
6.1. Towarowa produkcja rolnicza gospodarstw rolnych różniących się wielkością ekonomiczną	125
6.2. Towarowa produkcja rolnicza w regionach charakteryzujących się różną strukturą wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych	127
6.3. Wydajność społeczna pracy ogółem i w sektorze towarowych gospodarstw rolnych państw członkowskich Unii Europejskiej w 2007 r.	132
Podsumowanie	133
7. Wpływ sieci Natura 2000 na rozwój obszarów wiejskich w Polsce	
<i>(Artur Boltromiuk)</i>	135
Wstęp	135
7.1. Natura 2000 a lokalna gospodarka	136
7.2. Subiektywne postrzeganie barier i problemów rozwojowych na tle Natury 2000 .	140
7.3. Przełamywanie barier rozwojowych	147
Podsumowanie	153
8. Rola kapitału społecznego i instytucjonalnego w procesie rozwoju obszarów wiejskich <i>(Ryszard Kamiński)</i>	157
8.1. Czynniki rozwoju polskiej wsi: kapitał społeczny	157
8.2. Wiejskie instytucje - nowe zjawiska w nowej rzeczywistości	163
8.3. Fundusze unijne dla wsi a rozwój kapitału społecznego i instytucjonalnego	171
Podsumowanie	176
9. Edukacja a procesy rozwoju obszarów wiejskich <i>(Jarosław Domalewski)</i>	181
9.1. Wychowanie przedszkolne	182
9.2. Szkolnictwo powszechne – szkoły podstawowe i gimnazja	186
9.3. Środowiskowe zróżnicowania karier i umiejętności szkolnych uczniów	191
9.4. Młodzież wiejska – gdzie widzi swoje miejsce w przyszłości?	199
Podsumowanie	199
10. Rola i znaczenie Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW) dla rozwoju obszarów wiejskich w Polsce <i>(Michał Marciniak)</i>	203
10.1. Idea powstania Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich	203
10.2. Założenia Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich	205
10.3. Dobre Praktyki Sieci Obszarów Wiejskich	210
Podsumowanie	214
Podsumowanie <i>(Mirosław Drygas)</i>	217
Summary <i>(Mirosław Drygas)</i>	223

CONTENTS

Introduction (<i>Miroslaw Drygas, Monika Stanny</i>)	9
1. Spatial variations of the level of socio-economic development of rural areas and the dynamics of transformation (<i>Andrzej Rosner</i>)	11
1.1. Level of socio-economic development	12
1.2. Dynamics of development changes in rural areas	20
1.3. Typological variations of the rural areas of Poland according to socio-economic development and its changes	23
Summary	25
2. People and professional activity - trends of changes in rural areas (<i>Monika Stanny</i>)	29
2.1. Changes in the number and structure of rural population	30
2.2. Regional diversification of the characteristics of demographic structure	40
2.3. Changes in labor resources	44
2.4. Professional activity of rural people	47
2.5. Spatial aspect of employment and unemployment levels	50
Summary	56
3. Urbanization processes in rural Poland (<i>Adam Czarnecki</i>)	61
Introduction	61
3.1. Levels and dynamics of urbanization processes in Poland	62
3.2. Urbanization in strategic documents	70
3.3. City-village relations and proposed development directions	72
3.4. Spatial aspect of the periphery	75
3.5. Second homes - opportunity or risk?	76
Summary	78
4. Investment attractiveness of Polish regions (<i>Patrycjusz Zarebski</i>)	81
Introduction	81
4.1. The concept and measuring of investment attractiveness	82
4.2. Spatial variation of investment attractiveness	84
4.3. Changes in investment attractiveness in 2002-2007	95
Summary	100
5. Regional variations in the absorption of EU funding for Polish rural areas and its consequences for the socio-economic development of the country (<i>Katarzyna Zawalińska</i>)	103
5.1. Funding from Common Agricultural Policy pillars 1 and 2 per region	103
5.2. Directions of spending the funds from CAP pillars 1 and 2	110

Contents

5.3. Regional influence of support	116
Summary	120
6. Marketable agricultural production of farms in Poland's regional layout	
<i>(Lech Goraj)</i>	123
Introduction	123
6.1. Marketable agricultural production of farms of differing economic size	125
6.2. Marketable agricultural production in regions with varied structure of economic size of farms	127
6.3. Social efficiency of labor in general and in the sector of market-oriented farms in EU member states in 2007	132
Summary	133
7. Influence of the Natura 2000 network on the development of rural areas of Poland	
<i>(Artur Boltromiuk)</i>	135
Introduction	135
7.1. Natura 2000 and local economy	136
7.2. Biased view of obstacles and development issues in light of Natura 2000	140
7.3. Overcoming obstacles to development	147
Summary	153
8. Role of social and institutional capital in the development of rural areas	
<i>(Ryszard Kamiński)</i>	157
8.1. Social capital: development factor in rural Poland	157
8.2. Rural institutions - new phenomena in a new reality	163
8.3. EU funding for villages and the development of social and institutional capital	171
Summary	176
9. Education and development processes of rural areas <i>(Jarosław Domalewski)</i>	181
9.1. Preschool-level education	182
9.2. Primary education - primary schools and gymnasiums	186
9.3. Environmental variations in careers and skills of pupils	191
9.4. Rural youth: Where do they see themselves in future?	199
Summary	199
10. Role and significance of the National Rural Network (NRN) in the development of rural areas of Poland <i>(Michał Marciniak)</i>	203
10.1. The idea behind NRN	203
10.2. Assumptions of the National Rural Network	205
10.3. Best Practices of the National Rural Network	210
Summary	214
Summary <i>(Mirosław Drygas)</i>	223

WSTĘP

Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju obszarów wiejskich jest zjawiskiem typowym i występuje pod wszystkimi długościami i szerokościami geograficznymi, bez względu na ustrój społeczno-polityczny i historycznie ukształtowane ścieżki rozwojowe danego kraju. Jest to problem nurtujący rządy większości krajów, poszukujących sposobów i środków na niwelowanie istniejących dysproporcji rozwojowych.

Pogłębiające się różnice pomiędzy obszarami wiejskimi i miejskimi legły u podstaw kreowania polityki rozwoju obszarów wiejskich, mającej na celu głównie wspieranie procesów ukierunkowanych na niwelowanie luk i dysparytetów rozwojowych. Podejmowane w ramach tej polityki działania interwencyjne finansowane są głównie ze środków publicznych. Stąd też coraz większą wagę przywiązuje się do ich przemyślanego i ukierunkowanego na rozwiązywanie najważniejszych problemów rozwojowych aplikowania. Coraz większego znaczenia nabiera także prowadzenie ewaluacji efektywności wydatkowanych środków w ramach polityki UE. Wyniki ewaluacji wykorzystywane są w procesie kreowania polityki rozwoju obszarów wiejskich oraz przygotowywania programów interwencji publicznej. Tendencja ta wyraźnie nasiliła się w ostatnich latach, co bez wątplenia służyć będzie coraz lepszemu wykorzystywaniu publicznych środków wsparcia.

Na forum unijnym trwa gorąca dyskusja nad wielkością i strukturą budżetu wspólnotowego oraz nad kształtem polityki unijnej na następną perspektywę finansową. Ostateczne decyzje w tej mierze warunkować będą w dużej mierze kształt przyszłej polityki krajowej i co z tego wynika, tempo przemian społeczno-ekonomicznych. W tym kontekście ważne jest, aby wyposażyć polskich przedstawicieli uczestniczących w negocjacjach w wiarygodne i rzetelne argumenty, co może mieć wpływ na końcowy efekt tych dyskusji i udział naszego kraju w przyszłym budżecie unijnym.

Na forum krajowym, jako niezwykle ważne dla przyszłości rozwoju całego kraju uznać należy przyjęcie przez Radę Ministrów na jesieni 2009 r. „Planu uporządkowa-

nia strategii rozwoju”¹. Celem tego dokumentu jest dokonanie przeglądu istniejących dokumentów strategicznych i przygotowanie nowych, o średnio i długookresowej perspektywie. Wśród nowo opracowywanych strategii, niezwykle wagę dla przyszłości obszarów wiejskich odgrywać powinna „Strategia zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”², kompatybilna z innymi planowanymi dokumentami strategicznymi takimi, jak np.: „Krajowa strategia rozwoju regionalnego: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie”³ oraz „Strategia innowacyjności i efektywności gospodarki”⁴.

Mając na względzie trwające prace niezwykle istotnym jawi się przedstawienie aktualnych problemów rozwoju obszarów wiejskich, a w tym i rolnictwa w Polsce, zidentyfikowanych między innymi w oparciu o interdyscyplinarne badania prowadzone w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.

Perspektywa ograniczenia wielkości budżetu wspólnotowego oznaczać może również dla Polski znaczne zmniejszenie wsparcia ze środków unijnych, a tym samym zmniejszenia tempa przemian zachodzących na polskiej wsi. Potrzebne jest zatem wyrażenia dobrze udeokumentowanej opinii Instytutu w toczącej się debacie publicznej, mogącej wnieść wiele pożytecznych koncepcji i idei w trakcie prac nad spójną i kompleksową wizją i strategią rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, w średnio i długookresowej perspektywie⁵. Celem jest uczynienie polskiej wsi atrakcyjnym miejscem do pracy i zamieszkania, poprzez zapewnienie warunków do podtrzymania żywotności oraz wspierania jej zrównoważonego rozwoju we wzajemnie przenikających się sferach: ekonomicznej, społecznej i środowiskowej.

Mamy też nadzieję, że przedkładana książka będzie przydatna naszym przedstawicielom w Brukseli w procesie negocjacji ostatecznego kształtu polityki unijnej i wielkości wspólnego budżetu na przyszłą perspektywę finansową, a także w trakcie polskiej Prezydencji w Radzie w drugiej połowie 2011 roku.

Monika Stanny, Mirosław Drygas

¹ „Plan uporządkowania strategii rozwoju”, dokument przyjęty przez Radę Ministrów 24 listopada 2009 r., Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, styczeń 2010. Uzupełnieniem tego dokumentu jest projekt wytycznych z 2 lutego 2010 r. przygotowany przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, pt. „Wytyczne do opracowania strategii rozwoju wskazanych w Planie uporządkowania strategii rozwoju – zakres i struktura”.

² Strategia w opracowaniu przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, której poprzedzeniem jest dokument pt. *Kierunki rozwoju obszarów wiejskich – założenia do Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, styczeń, 2010.

³ *Krajowa strategia rozwoju regionalnego: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 13 lipca 2010.

⁴ Strategia w opracowaniu przez Ministerstwo Gospodarki, dokumentem poprzedzającym są *Założenia do strategii innowacyjności i efektywności gospodarki*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa sierpień, 2010.

⁵ Problem ten od wielu już lat był podnoszony w wielu opracowaniach naukowych, jak np.: *Przyszłość wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje*, pod red. L. Kolarskiej-Bobińskiej, A. Rosnera i J. Wilkina, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2001, *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, pod red. J. Wilkina, Fundusz Współpracy, Warszawa 2005.